

UMIRANJE

Odlomak romana „Golem se nije probudio“

Mek, raskvašen put mljaska pod nogama kolone.

Obuća čas upada u žitke kaljuže, čas se čupa iz zagrljaja ljep-
ljive ilovače, čas pljuska kroz lokve žute prljave vode.

Alakanje i tupi udari prate posrtanje ljudi.

Negdje za njima prodorno vrišti i frkće lokomotiva, a klopot i treskanje praznih vagona zamiru u vici i stokratnom tapkanju povorke.

Lake krpice snijega zasipaju polje, a voda i glib gutaju njihovu
bjelinu. Čista treperava zavjesa mokrih pahuljica poigrava nad rav-
nicom.

A put izlokkan, umazan, gnjecav...

Zbijeno ljudsko stado isteglo se u nedogled, pa kleca i tetura,
čupa se iz blata, pada i opet diže. Udarci pljušte sa psovka. Tiho,
bez fijuka, po leđima udaraju kundaci. I samo muklo odjeknu...

Nisim se vuče kao pjan. U glavi mu kao da mlije vodenički
točak i svijest je bez misli, omamljena, sleđena užasom. Oštro žeže
zderana koža. Tup bol opasao je slabine po kojima je gruvala cijev,
a pleća, izubijana kundakom, bride i pale kao otvorena rana... Sada
glavinja i povija se s kolonom, a misli su otupjele i zamrle. Tek neki
nagon gura ga naprijed, pa ne da tijelu da padne. Srlja za nečijim
leđima i hvata nečiji korak. Ne dopušta da izmaknu, a da nije ni
svjestan zašto. I od hitaca, što ponekad prasnu, ne trzaju mu se
živci. Ni od povika nad samim raskrvavljenim uhom. Smisao svega
što gleda i čuje ne dopire do njega. Pod točkom što tutnji u glavi
sve se mrvu u besmisao...

Ruben dahće i kleca, a oči ga vuku naprijed. Tamo, preko tih
povijenih leđa i oborenih glava, negdje se pognuo i Nisim. Gro-
zničavim pogledom ga traži. Nigdje ga nema. Pred očima sama ra-
mena. Tijela bez glava. A zna: tamo je negdje i on. Hoće da ga
stigne, a leđa se ispriječila pred njim, gusto zbijena, prirasla jedna uz
druga, ni broja im nema. A mora da ga stigne, da ga bar pod ruku
uzme. Onako ga krvnički tukli, jer je htio k njemu, k ocu. Mentine

šake pritegle da ne pode da brani sina. I još nečije. Ni mrdnuti nije mogao. A sina su tukli, sluh ga nije varao. U ušima je dobovalo kao bubanj, a srce je ispuštalo jauke. Njegovog Nisima su tukli! Krici su zamirali u grlu. Samo suze. Od njih se zamaglio vid i tek su u povorci presahle. Povorci pognutih leđa... I ranac je ispustio iz ruke...

Mora da ga stigne! Noge se lijepe o put, ukopavaju u gusto blato. U zemlju i vodu! Iz njih je nikao Golem...

Probiće se kroz povijena leđa i stići će ga. Pod ruku će ga voditi otac i ljubiti njegove rane. I tješće ga dok ne zacijele. U srcu mu nešto govori: Golem će se probuditi...

Divljaju povici oko njih. Bubnja drvo o kosti i meso muklo odjekuje svud nasipom puta.

Leđa pred njim bježe, blato mu pršće u lice. Kako da ih pređe, kad ih ni stići ne može. Cipele se ukopale u glib i sve dublje tonu. Izdale staračke noge. A ipak ih, krute, izvlači. Neko mu urliče kraj uha i jasno razabire šta:

— Trkom! Trkom! — dere se pobjesnio glas. — „Kud li se njemu žuri?”

Noge su opet poslušne. Cipele mljaskaju lokvom i pristižu odbjegla leđa. Samo grudi sputale dah i srce bije u grlu. Negdje je prasnula puška; odjeknula kao grom. Sad će razdvojiti ramena...

Noga o nešto zape, o nečiju cipelu. Šatan čovjek skvrčio se u blatu. Lice mu čisto i vlažno, izvrnute oči bulje u snijeg pod oblacima. Mrtvi Binko broji bijele pahuljice. Mrtav jer se ne miče, a noge gaze po njegovoj grbi. „Mrtav jer ubijaju!”

„Ubijaju!” I opet pucanj u uzvitlanoj povorci pred njim. A tamo je negdje i Nisim. „Ubijaju!”

Dah zastaje u grlu. Sva krv se slila u noge, pa otežale kao olovo. Sve dublje zadiru u glib... Sve teže ih izvlači. Ruke vise niz bijelo, opuštene, nemoćne. Cekići biju u očima, zjenice će da prsnu pod njima. I vid se muti. Leđa se miješaju i kovitlaju pred njim.

„Gdje mi je Nisim?”

„Ubijaju, ubijaju, zašto nas ubijaju?”

I opet gruvaju puške, a neko zavija i ječi. Slapovi šume u ušima, sve jače i mahnitije, i huka se pretapa u urlik. Urlaju gonići, kundaci, cijevi... I ranjena povorka, prestravljena, očajna, nemoćna...

„Urlaju divlje zvijeri, Golem će se probuditi... I svemoćni čuje urlike. Mora da ih čuje...”

„Golem će se probuditi... Div od praha i vode, oživljen dahom Jehove... Pravedni Golem...”

Noge se ukopale u blato, optočio ih olovan glib. Uzalud se upinje. Snaga se istočila.

Ruben stoji, čini mu se da je uspravan kao stablo, a vidi samo stopala. Stopala što odmiču. Neko ga gurnu u leđa i topot ga zaozilazi.

Kraj uha urlik bijesa. „Jest, to su zvijeri!” govori i uzvikuje starac, sve se u njemu ori od vlastitog glasa, a usne se jedva miču. Okreće glavu da vidi. A ono — lice čovjeka... Mlado i lijepo kao Davidovo, tek satanski osmijeh na njemu. A kundak je već u zraku...

Grom, pun bijele svjetlosti, grunu u leđa.

...„Zvijeri urlaju”... Prsti se grče u blatu. Prsti će izvajati Golema, od ove vode i zemlje. A bog će mu udahnuti dušu...

Dlanovi gniječe glib, a on, muljav i žitak, cijedi se među prstima. „Ono je bilo tvrde,” šapću starčeve usne...

Nešto mrzlo i britko dotiče mu sljepoočnicu, pa opet okreće lice. Šupalj željezni štap poigrava oko oka, a satanski osmijeh nad njim... Lijep i mlad kao David... A nešto škljoca...

I drugo lice je tu, tvrdo i grubo kao kamen. Široka šaka obuhvatila je cijev i odmiče je s oka.

— Ne! — izgovara kameno lice. — Ne tako!

Željezni štap skrenuo je na drugu stranu. U ruci drugoga potkov izglačana kundaka diže se k oblacima...

„No-o-no!” — tepala je Mirjamica...

...A onda, s visine, jurnu kroz krpice bijelih pahuljica, ususret nijemim, zapanjenim očima...

Sutonom se rasprostrla magla.

U njeno suro tkanje utonule su logorske drvenjare i ljudske aveti koje se klatarahu oko njih. Prilike bez mesa. Tek kosti, koža i krpe slične odjeći. Samo pokoje oči, sulude od gladi, bojažljivo zijahu prema toru.

Sada je sve u magli. I bodljikava žica što okružuje logor u logoru. Samo se direci naziru: nekoliko sa svake strane, za lakat viši od glava, suhi i tanki kao stari zatočenici.

Pristiglo ljudsko stado zebe na čistini i sve se više rijedi. Žičana vrata širom su otvorena i nekoliko naoružanih ljudi izvlače jedno po jedno, izudarana, prozebla, od straha uzeta bića. Uz psovke i udarce tjeraju ih da se u brzini svlače, a onda im, polugolim, vežu ruke žicom za leđima. Kad se nakupi gomila, svrstavaju ih u dvored, pa tjeraju nekud u maglu...

Više niko ne izmiče. Oni kraj ulaza tupo bulje i čekaju na red, ukočeni, smoždeni, izgubljeni. Do noći će i tako da isprazne tor....

Nisim je u grupi svučениh, trećoj po redu. Žica se urezala u meso, zasjekla mu zglobove, pa žeže kao usijana. A šake odrvenile, zamrle. Hladnoća nabrala kožu, mišići podrhtavaju tijelom i zubi cvokoću. Mraz stegao ravnice i zavukao se u svaku poru. A magla, kao da prodire i kroz te upale oči, ispunila glavu i mozak, pa truje cijeli krvotok. I kola kroz samo srce, mutna, tupa, zagušljiva.

Na mahove kao da ona odjednom ishlapi, pa žilama i mozgom prostruji čista rumena ljudska krv. Saznanje bljesne i odmah ustukne pred užasom, tim nakaznim crnim polipom s kracima ljigave jeze. Pa samo guta i upija maglu, dok opet ne otupe misli i ne utjulu se zatrovana krv.

Oči su pune slika što ne zarezuju omamljenu svijest.

...Svećenik, sijed i suvonjav, drhturi kraj njega, svučen do košulje i gaća. Tužno promatra šešir što leži na blatnjavu tlu...

...Kratkovide oči profesora napregnuto bulje u maglu. Na tankom, šiljastom nosu udubio se ožiljak od naočara. A one razmrskane, u glibu, kraj samih nogu...

...Nepoznato lice, izduženo i usko, trza se pepeljastim sjajem. Jabučica igra pod grlom, a usne se tresu, tanke i pomodrjele...

...Mordine oči suzne, poluzatvorene. I dah mu dršće. Mlohavo, opušteno lice žuto je kao vosak. Nešto nečujno šapuće...

...Plavokos mladić nepomično stoji do njega. Oči mu mutne, užarene, i pogled otsutan, dalek...

...Čovječuljak, sitan i mršav, prikovao zastrašen pogled za plećatu grdosiju u uniformi. Nesvjesno tapka po blatu, pa bulji čas u goleme šake, čas u puščanu cijev, čas u kaniju od kame...

Muk strave lebdi nad gomilom...

Samo na izlazu vika. Glasovi se miješaju i izlijeću u maglu, praskavi, obijesni, prijeteći... A brzi, mljaskavi topoti po blatu pridružuju se začelju gomile.

Odjednom nad zamor i muk izdiže se povik ljudeskare:

— Dosta! Tjeraj!

Muklo dobuju razgolićena pleća. Kundaci poravnavaju red.

— Kreći!

Dvored srlja u maglu. Za njim se gubi tor i povioi: „Skidaj to! Brzo! Trkom!” I jedna psovka pogana majčina mlijeka.

Na glavnoj logorskoj kapiji odnekud iskrсну grupa naoružanih ljudi. Opkoliše povorku svezanih i s njom krenuše u maglu...

Pod nogama glib, lokve, kaljuže...

I goniči se primirili. U zadimljenu, sivu ravnicu zavukao se muk. Samo topot i tapkanje narušavaju tišinu. I šum nadošle Save...

Hladnoća mu bridi tijelom, a žica cvrlji zglobove. Misli polako nadolaze, zbijaju se i zgušnjavaju, a kičmom gamiže jeza.

Niotkud ne čuje pucnja, niti ga je već zadugo čuo...

A mora da put ipak vodi u smrt; nepoznatu, hladnu, bez sijeva i praska iz cijevi. „Možda smrt od kame, što pokosi i onu osmoricu pred glavnom kapijom.”

„Otac je mrtav, on nije ni stigao u tor.” I sama misao pali žešće od svakog otrova. A ipak bolje da je tako. Poštedjeli ga dugih sati patnje i strave u iščekivanju neizbježnoga. Brza smrt kao utjeha, kao osmijeh sreće, kao milost i dar neba starosti. „Jadni, dobri tata”...

Nad ravnicom je pogačio muk smrti. Leden je užas saznanja, užas nemoćne svijesti pred neminovnim.

Tapka kolona smrti...

„Umiranje!” Ono je konačni rastanak zauvijek i od svega što je toplo i blisko raslo s čovjekom, što mu je značilo život. A njegovo je srce još puno ljubavi, punije nego ikad. Praznom srcu, mislima koje ne žari bar daleka toplina, umiranje je kratkotrajan bol tijela. Tek vreo hitac ili britak sijev kame i vatra što rastače tijelo, tren, dva,

ili najduže dok ne isteče ta ispaćena krv. A onda zagospodari smrt, nijema i neosjetljiva, bez misli, bez čežnje i želja, prazna i ravnodušna prema svemu. Ravnodušna kao magla kroz koju gaca kolona, kao zalazak sunca nad oblacima, kao treperave zvijezde, skrivene nad tom sivom koprenom, i u njoj raskvašena ravnica sa sjemenom budućeg roda, nadošla pjenušava rijeka i daleka osniježena brda. Ravnodušna, hladna i bešćutna prema sudbini ljudi kao i ljigava kaljuža u kojoj zamire topot smrti.

...Čovjek je stvoren da nestane zaboravljen; siitni, mali čovjek obdaren osjećanjima i razumom, a sputan slabošću i nemoći...

Najednom je kolona stala. Odněkud, s čela, dopre žamor, a onda jasan, dubok glas:

— Ne nabijaj! Guraj jednog po jednog...

Časak zavlada muk; zatim se izdvoji topot i zaglušan, očajnički vrisak zapara maglu.

Kolona se prestravljeno zanjiha. Vrhovi bajoneta načiniše kratke lukove i ustremiše se razgolićenim slabinama.

Stonoge jeze gmižu tijelom i crvi užasa uvlače se u svaku vijugu mozga. A tamo negdje grohoće smrt, mljaskavim topotom nogu, izbezumljenim krikom, urlikom strave, dāvljim kletvama. I muklim, zagonetnim treskom...

Kolona se pretapa u red po jedan i stalno pomiče naprijed. Korak po korak...

„Zašto se zgražam pred smrću? Ona nema sjetila, ona ne poznaje bol, ona je zaborav. Tek mukli, zagonetni tresak što bljeskom umrtvi svijest... Svaki čovjek mora umrijeti, prije ili kasnije.”

...Prodoran vrisak i tup, pihtijast udar... Još jedan korak naprijed...

Prošlost visi u magli.

...Bolnički ulaz i u njem krupne Hanine oči. „Nisime, sunce, evo ti donosim kćer...” U naručju sitan život... „Srećni, srećni nam budite, djeco, vi i vaše čedo!...”

Smiju se zvjezdane oči i pružaju sićušne ruke. „Tata ti je donio medvjedića!”

„Sve će proći, Nisime. Sve. Jednom ćemo opet biti srećni.”

„Vratiću vam se, obećajem...”

Toplo bole misli u ledenoj magli...

Mukli tresak, prepolovljen jauk i tup, mljaskav pad...

Još jedan korak naprijed.

I sadašnjost titra u sivoj zavjesi ravnice...

...U ovom se času krijese djetinje oči. Hana ga privija k srcu i vlaži suzama, a utjeha i nada u njoj predu svoju nit. „Sve će proći, i opet ćemo imati naš mali topli dom. Vratiće nam se tata, Mirjamice, ti drago, malo stvorenje, srećno jer ništa ne shvataš. Vratiće nam se i nono, da ti ljubi te tvoje radoznale očice i da te miluje staračkim rukama...” I zabrinuta, nesrećna majka: „Da se ne prehladi moj Nisim, da mi Rubena ne tjeraju na rad!”... David bez žute ozna-

ke, daleko od kuće, u drugom gradu. Čeka da savije dječaćka pleća i na sebe primi teret porodice. I strahuje za oca i brata.. U ovom času, možda...

...A neko plače i cvili otegnuto i kroz nos. Biće na redu Mordo. Izbezumljen krik i opet strahotan muk.

Kolona se miče za korak.

...Magle će se razići, sunce će opet zasijati nad ravnicom i zvijezde iskriti nad ulicama rodnoga grada. U sjenama će šaputati mladost i ljubav, i vjetrić šuškat i rascvjetalim krošnjama voćaka, koje je zasadio otac. Mjesečev krug brojaće nove mijene, a grudi će udisati slobodu. U očima će iskriti životna radost... „U mojim očima, nikad!”

— Prokleti! — uzviknu nečiji glas pun nemoći, jada i groze. I udar tupo odjeknu.

Još jedan korak naprijed.

Šutnja, niotkuđ glasa. Iskri žižak u ustima čovjeka s puškom. Mukli tresak i tek načet jauk.

Stopala otapkaše još korak.

..Mirjamičine oči će dočekati. Jednom će poći u školu i biće dijete bez oca. Da li će ikad shvatiti koliko je ljubavi za nju ponio sobom u blatnjavu raku. Možda, jednom, kad i ona imadne dijete... Još samo jedan zagrljaj, topliji od sunčevih zraka! Još jedan ljudski oproštaj...

Već nazire ljude nad jamom i zamah teškoga malja na mečije prignuto tjeme. I pad opuštenu, mlitavu tijela, što nestaje pod ras-kvašenim tlom.

Još jedan korak naprijed, pa zadrhta kao prut. Nad muk se izdiže nečiji snažan, drhtav glas:

— Jitgadal vejitkadaš šeme raba...

To drugi pred njim, svećenik, izgovara posmrtnu molitvu. Glas ječi, kao nekad među zidovima hrama, i kosti nabija stravom.

— ...bealma di vera hirute...

Nečije čizme mu prilaze i zvonak smijeh hihoće. Tek časak to traje, pa iznenada zakrklja svećenikov glas, a tijelo se opusti u blato.

Sa bijelog sječiva kame cijede se rumene kapi...

Opet tapkanje za korak. Kraj nogu se trza starčevo tijelo...

...Jednom, u jednom času, ljudi će pozaboravljati sve... Zemlja će se i dalje okretati...

Jeza je ukliještila srce...

„Ima nas mnogo, nisam sâm”...

Uho mu upi tresak željezna malja o krhku kost lubanje.

„Krvnici!” — šapnu bez glasa.

„Zašto ne branimo živote, zašto ih ne iskupimo?”

Žica se usjekla u zglobove, slabost se zavukla u žile, strava i studen sledili moždinu.

„Kasno... kasno...”

A nekad su ruke bile slobodne, dvije šake pune snage i krvi!

„Zašto nisam pesnicama udarao, noktima kopao oči, zubima trgao grkljane? Zašto?”

„Niko nema prava da mi oduzme život! Niko!”

Još su samo dvojica pred njim. Snažna ljudeskara raskrečila se na ivici jame. Pod zasukanim rukavima poigravaju nabrekli mišići, a oči krvare mržnjom.

„Pogani zločinci!”

Huk iz grla poprati zamah malja. Lubanja tupo prsnu, a tijelo se zgrči i posrnu.

U jami vidi gomilu tjelesa, tek malo poprskanih krvlju i sivkastom, ljigavom masom.

Mišići se napeše i šake trgnuše. Žica se bolno još dublje zarezala.

„Kasno je... kasno...”

„Ipak su još noge i zubi slobodni!”

Posljednji korak naprijed bio je skok.

Zubi zagrizoše snažno. Gola podlaktica se otimala od čeljusti, koje kao da je stegnuo grč. Ustima se razli sladunjav ukus krvi.

„Pogana krv ubice!”

Neko mu je urlao kraj uha.

„Pogana, pogana krv!”

Munja mu razdera pleća i maglu navuče na oči...

*

Kada je najzad ponovo krenuo voz, u rešetkasto prozorče teretnog vagona bilo se već uvuklo treće sivo svitanje.

Zvižduk lokomotive i lančani trzaji, što se postepeno pretapaju u laki klopot točkova, učiniše im se kao konačno ispunjena želja, kao topli osmijeh milosti.

Hladnoća im je ukočila udove i poput ledenih iglica dalje bockala tijelo; mraz je štipao nosnice i stezao grudi. U praznom uglu, tek dva koraka od neke ispijene žene, zapahnjavao je kužan kiselkast zadah sa gomile sleđena izmeta.

Pedesetak ubrađenih prilika stisnule su se jedna uz drugu, nepomične i nijeme. Samo tiho stenjanje, hrapav kašalj i muklo ječanje u drugom uglu narušavali su muk. Hana ni to nije čula. Svakim svojim živcem osluškivala je i upijala dahtavo disanje i jedva čujno krkljanje djeteta, čija je glavica pritiskivala njene grudi, kraj samoga srca. Hladnoća iz poda i drvenih strana vagona provlačila se kroz pređu vunene čebadi, kojim je omotala sebe i Mirjamicu, i strujala uz promrzle noge kroz svaku šupljinu i sastav odjeće.

Dvije duge, slijepe noći i dva kratka olovna dana, leden vjetar šibao je voz bačen na sporedni kolosjek.

U daljini se naziralo selo, mirno, pitomo, s kosim crvenkastim krovovima, obavijenim talasastim maglicama dima, i s vitkim zvonikom crkvice. A voz, kao da se ukotvio, nije se više micao. I lokomotiva ga je bila napustila. Jedino su koraci stražara ostali na pruzi. Pokatkad bi ih popunili glasovi smjene, pa ubrzo opet utihli; vagoni bi opet obilazio samo topot potkovića po tvrdu sleđenu tlu.

Od one noći kada su ih ugurali u vagone, vrata se nisu otvarala. Ni kad su se zaustavili. Oni napolju ostali su gluhi na sve molbe i preklinjanja. Kao da nisu ni čuli plač i cviljenje iz vagona. Tek ponekad bi izvana neki tvrd predmet zatreskao o vratnice, i ljutit, nabusit glas ušutkivao ih kletvama i psovkom. Tako je bilo samo prvog dana. Slijedećeg, a to je bilo juče, nisu više ni pokušavale da mole. Ispraznile su jedan ugao, još više se zbile jedna uz drugu, a mraz im je privremeno ugasio žeđ. Svu bezumnu nadu očajnica polagale su još u logor, onaj isti logor od kojeg su dotad toliko strepile. Tamo će bar moći da protegnu promrzle udove, da se kreću i giblju, pa da im kroz žile ponovo uskola topla krv. Onda će opet moći da se bore za sebe i svoju nejačad. Ovako, hladnoća im je spustala snagu i otupila svijest... Gutljaj zagrijane tekućine, pa i obične čiste vode, trgnuo bi im mališane iz tog hladnog sna. A i to su očekivale od logora.

Imale su ih sedamnaestoro sitnih i nedoraslih. Disalo ih je šesnaest. Najmanje ni imena nije stiglo da dobije. Pred sedam dana se rodilo, u naručju izmučene majke doneseno u voz — još neprogleдало da bi razaznalo žutu značku i pušku stražara — pa zatim puštovalo i zeblo, dok se na praznoj dojki i mrazu nije ukočilo, sledilo. Žena je ležala u uglu i ječala isprekidano...

Sad se voz lagano drmusao tračnicama...

Na hladnom dlanu, zavučenom u taj debeli smotak vunene tkanine, Hana je osjećala ubrzano kucanje djetinjeg srca. Mirjamičine oči bile su sklopljene; tek na mahove, duge izvijene trepavice bi se podigle i kroz njih provirile užarene oči zamagljena pogleda. A iz grla, sa svakim udahom, probijao se i neki jedva čujan hrapav zvuk, sličan tihom struganju, od čega je Hanine grudi gušila neka ledena strepnja, mrzlija od hladnog grča koji joj je zahvatio tijelo.

Gina se zgrčila do nje i zebe nepomična i nijema. Svojim čebetom omotala je nju i dijete, glavu uvukla u ovratnik i samo zuri kroz rešetke u djelić tmurnoga neba. Pokatkad se prigne i zabrinut pogled upilji u Mirjamicu. Pa onda se opet ukoči i šuti, a pepeljasto upalo lice kao da joj je izbrazdalo još deset prepaćenih godina.

Hana osluškuje disanje djeteta, sva se prignula nad tom omtanom glavicom i ne smije da digne očiju, jer pogled odmah sklizne ka onom uglu gdje ječi žena i gdje jasno razaznaje smotuljak sa mrtvim novorođenčetom. Negdje duboko u svijesti ona osjeća njegovu prisutnost. To stravično saznanje uvriježilo se u nju i koliko god se otima i silji da ga istisne iz sebe, ono je ne napušta, već raste, širi se i prodire do središta samih misli, pa ih ispreplće i truje crnim slutnjama i očajem. Od časa kada je novorođenče prestalo da diše i kad je žena u uglu jeknula neljudskim bolnim krikom, njene strepnje i strah pretočile su se u užas. Jauk je dopro do nje kao jezovit znak da je počelo umiranje. Ponekad bi se iz Mirjamičinog grla pojačalo krkljanje i u tim časovima njom bi ovladala neka bolna uzetost i sječivo strave zaparalo bi joj samo srce i presjeklo dah.

„Mirjamice, jedino moje, ne ostavljaj majku!” ječao bi u njoj nijem krik očaja i preklinjanja, dok bi hladnim, ukočenim rukama privijala dječe uz se. A ona je i dalje disala, na mahove otvarala oči i svoj mutan pogled, što više ništa ne razaznaje, upirala u majčino lice.

S vremena na vrijeme neka omama, bliska snu, pokušala bi da uljuljka sve u njoj i ona bi joj se prestravljeno otimala, sva obuzeta užasnom mišlju da je to podmukla varka smrti, što vreba na nejače. ...A natečeni kapci bili su teški kao olovo i u potaji uporno težili da bar na časak tamom zastru svod nad neispavanim očima.

Kratkotrajan san protekle noći ispunio je njeno srce jezom. Tek časak je trajao, to zna po šapatu što se naćeo tu kraj nje, dok je još carovala svijest, i još trajao kad ju je prenela strava. A san je već bio za njom, i sad joj se stalno zavlacio u misli.

Bila je mala djevojčica i sjedila na krilu bakice Simhe. Starica joj je pričala priču, onu istu koju je bezbroj puta nezasito slušala, pa zatim u potaji plakala. I kao da je jasno čula onaj drhtavi blagi bakin glas, kojim je završavala priču: „...U noći se anđeo spusti na zemlju i poput cvijeta ubra njevu dušu. Ujutro su je našli mrtvu, malu siroticu Lunu...”

Kad je otvorila oči, prestravljeno se trgla i zaronila glavu ka djetinjem licu. Mlak dah dotakao joj je obraz i ona je dugo, dugo nemoćna jecala.

Zatim je zavlacila ruku u taj omot tkanine sve dok na hladnom dlanu nije osjetila sitno neujednačeno udaranje srca. I nije ga više otud pomicala. Pod prstima je i sada kuckao nejak život brzajući pred udarima točkova, a osjetljive bubne opne jasno su u tom metalnom klopotu razabirale svaki hrapaviji udisaj djeteta.

Voz je ponegdje zastajkivao, lokomotiva je jezivo vriskala, a onda bi potmulo otutnjao dalje...

*

Jutro je već zabijelilo prozore, kada se Gina prenela iza sna. U prvi časak iznenađeno pogleda oko sebe preko gustih poleglim redova, i već u slijedećem trenutku saznanje preli onaj isti ledeni osjećaj s kojim je noćas usnula.

Golema prostorija mlinskog skladišta, pretrpana tjelesima, bila je dio logora među čije ih je zidove prošlog predvečerja uvezao hladni teretnjak. U bljesku sjećanja pred nju iskrsnu ona tanka, ispijena prilika, na čijem je beskrvnom licu poznala neke crte učiteljice Sare. I kao da ponovo ču njen glas, tuđ i hrapav: „Gina, moja Gina... I vas su doveli u ove kuće umiranja...”

S trzajem strave zagleda se u ležaj pored sebe. Hana je još spavala, sva podvučena pod umotano tijelo Mirjamice. „Sinoć je saznala za roditelje”, sa žaljenjem se prisjetiti. Prignu se i zaviri u njihova lica osluškujući disanje, pa zatim oprezno približi dlan djetinjem

čelu. Bilo je vrelo i dah je cvilio u sitnim grudima. „Samo koji gutljaj toploga mlijeka!” pomisli s nemoćnim očajanjem.

Pažljivo se zagleda prema drugom kraju dvorane, onom koji je bio najudaljeniji od vrata i prozora. Bijaše skoro pust. „Stare zatočnice već su otišle po doručak”, zaključí ražalošćeno. Odluči da ipak pokuša. Djetetu bi dobrodošlo bilo šta toplo, makar i gorkasta crna tekućina za koju su govorile da dobivaju ujutro.

Gina još jedan zabrinut pogled baci na dijete i Hanu, pa lagano, mršteći se, ustade. S naporom se nekoliko puta prignu u pasu, jedva se savlađujući da ne zastenje. Krsta su joj bila hladna, ukočena, sva utrnula od hladnoga betonskog ležaja. Svojim čebetom pažljivo ogrnu Hanu i Mirjamicu, zatim drhteći svuče kaput, nategnu vuneni pulover što joj se zasukao uz pleća i, umotavši čvršće vrat šalom, opet se obuče. Iz polupraznog ranca, što je stajao uz zid i služio kao uzglavlje, izvadi limeni lončić, pa se s njim u ruci lagano uputi napolje.

Vrata skladišta bila su širom otvorena pa je kroz njih i šuplje potkrovlje strujao hladan zrak. Većina pridošlih žena još je spavala. Ponegdje su se neke micale, izvlačile iz svoje ćebadi i tiho razgovarale. Nekoliko raščupanih prilika kretalo se uskim prolazima, između pospalih redova.

Gina je obazrivo koračala preko ispruženih nogu, sve dok se ne dohvati izlaza.

Na putu ispred skladišta ugleda nekoliko starih zatočenica, koje se već vraćahu s praznim zdjelicama. Od njihovog izgleda sve u njoj ponovo pretrnu i misli se iznova natopiše očajanjem.

Zgužvana, umazana odljeća kloparala je na njihovim isušanim tjelima. Hodale su na klecavim nogama, tankim poput štaka, suhe, čupave, s licima sivim kao pepeo, ili žutim i blijedim kao vosak, i gledale preda se gladnim, bolesnim očima.

Prolazila je pored njih zagledajući u njihove prazne zdjelice, a onda ruku s lončićem nemoćno opusti niz bedro. One su i dalje promicale kao sjene, tupe, ispaćene, do kraja predane gladnoj i bolesnoj sudbini.

Skrenu za ugao i nađe se pred širokim prostorom, oivičenim zidanicama. Desetine starih zatočenica i njihove djece stajahu na dugačkom logorskom trgu.

Lončić neprimijetno gurnu u džep od kaputa.

Vrebale su je nijeme, izglednjele oči omalene žene, uz čiji se skut pripilo sitno, kržljivo biće u dronjcima. Gina ih je pažljivo promatrala, ali na njima ne pronade ni jedne poznate crte. Šuteći produži dalje.

Zjene joj ispuniše nova lica, iscijedena glađu i nagrižena bolešću, a onda se pogled sudari s nečijim krupnim upalim očima, iz kojih je iskrio neki nerazuman, suh sjaj.

Žena je prilazila, zavirujući joj u lice, i tanke, modrikaste usne, ukleštene među isturenim viličnim kostima, razvlačile su se u izraz sličan osmijehu.

— Dobro došli, gospodo Katan, — izgovori čudnim, promuklim glasom i nastavi da pilji u nju.

Gina zbunjeno klimnu glavom i pokuša da u žutom naboranom licu nađe sličnosti s nekim poznatim.

— Zar me se ne sjećate? — hrapavo se nasmija oronula žena i tankim sivim prstima podiže sa čela čuperke sljepljene kose. — Lunči, kći Markusova...

— Lunči? — preneraženo je Gina buljila u njeno lice.

— Stanovale smo u blizini, — dopuni stara zatočenica.

— Znam, Lunči... znam... — mrmrljala je Gina u nevjerici i zurila u ispijeno lice bolesne sredovječne žene, s tim čudnim sjajem u očima. Ona Lunči, koje se sjećala Gina, još ovog proljeća imala je dvadeset i neku godinu, i bila naočita, punašna udavača.

— Vi ste sinoć došli, — reče ova i nakrivi glavu. — U vozu ste sigurno imali mnogo hrane.

— Da, Lunči, — odgovori Gina i bi joj žao što morade dopuniti: — Sve su nam ovdje oduzeli...

— Znam! — potvrdi Lunči. — Svima oduzimaju... — Časak je posmatraše uz čudan, hladan osmijeh, a onda povjerljivo primaknu glavu: — Hoćete mi pričati šta ste imali? Je li bilo i mesa?

— Da! — potvrdi Gina začuđeno.

Lunčine oči postadoše još šire, a pogled, suh i užaren od neke unutarnje vatre, sav se pretopi u bezumno iščekivanje.

— Pričajte! — ponovi molećivo. — Je li bilo i pravog hljeba?

— Da, hljeba i mesa, — reče Gina. — ...Pokoje jaje... sira...

— Sve oduzimaju! — prekinu je najednom Lunči. — Šta vrijedi što ste imali. Sigurno više niste siti!

— Nismo, — potvrdi Gina posmatrajući je sve podozrivije.

— To sam znala, — zadovoljno se ova zacereka. — I vi ste danas gladni...

— Je li ti ovdje mama? — upita je Gina u želji da prekine mučan razgovor, i da nađe nekoga kod koga bi se raspitala za svoje.

— Bila je, — odgovori i malo se uozbilji Lunči. — I nju su odvezli u kolima... Svako veče odvoze... Možete ih vidjeti, ako hoćete...

— Koga? — upita Gina s naporom

— Pa njih... mrtve... Oni nisu gladni...

Gina je šutjela, sažaljivo je posmatrala, a duž kičme osjećala bockavo gmizanje jeze.

— Hoćete li da vidite? — ponovi ova.

— Ne, Lunči. Moram pronaći nekog od rodbine, — reče joj blago.

— Ja sve poznajem, — upade ova ponosno. — Došla sam među prvima.

— Poznaješ li sestre moga muža, Rahelu i Malku? — upita je bez mnogo nade Gina.

— Znala sam da ćete za njih pitati, — spremno uskoči Lunči.

— Sve su otišle na kolima... Jedino je Rikica tu...

— Moricova? — upita Gina osjećajući kako joj se najednom steže grlo.

— Jest, a djeca su joj otišla... Ja ću vas odvesti, ako hoćete.

— De, molim te, — s naporom izgovori Gina. — Odvedi me k njoj!

Ova zakikota, a onda, kao da joj u grudima nešto prsnu, najednom se uozbilji.

— Dođite, pokazaću vam, — reče važno i odmah krenu.

Gina je koračala za njenom tankom prilikom i usput zagledala u lica nepoznatih zatočenica. Lunči časak zastade pred ulazom u sivu dugačku zgradu, osvrnu se i kliznu pogledom iznad Ginine glave, a zatim produži dalje. Vodila ju je oko neke niske izdužene kuće i najzad dovede do samog visokog zida koji ograđuje logor. Tu zastade i prstom upre u nekakvu gomilu pod strehom. Oči joj se zacakliše. Gina se pažljivije zagleda i odjednom užasnuta pretrnu. Gomilu su stvarala modrikasta, polunaga tjelesa, stravično okraćala i koščata, čudovišni kosturi nekih sitnijih ljudskih bića, presvučenih nabranom, isušenom kožom. Nečije izvrnute zelenkaste oči upirale su mutan pogled u nju i ona u praznom želucu osjeti hladnu mučninu.

Srljala je nazad kao bez svijesti i svaka joj misao bijaše naptljena beznadnim užasom.

Lunčine ubrzane korake za sobom nije ni čula. Sva se trže kad je dotače njena ruka.

— Vidjeli ste? — do uha joj dopre hrapav glas. Bojala se da podigne oči, da se opet ne sukobe s tim nerazumnim caklastim pogledom.

Šutjela je i išla dalje.

— Hoćete li da vidite Rikicu? — pitala je Lunči kaskajući pored nje. — Ona nije tamo. Povala sam vas samo da vidite. Ona je u onom magacinu...

— Kojem? — najzad izusti Gina i zastade. Lunčin prst pokaza na zgradu pored koje su maločas prošle.

— Pokazaću vam. Znam gdje je njeno mjesto... — uvjerljivo reče ova i opet krenu ispred nje.

Gina je kao omamljena slijedila njenu mršavu, čupavu priliku.

Na kraju skladišta, sličnom onome u kojem se smjestila Gina, ležali su redovi ispijenih ljudskih stvorenja.

Lunči se uputi pravo ka jednom prozoru i zastade kraj nečijih nogu.

— Evo Rikice! — reče, a njene upale oči opet su se smijuljile.

Tijelo žene ležalo je do grudi pokriveno ćebetom. Iz smeđih zgužvanih rukava virile su suve šake, na kojima se micahu sivi tanki prsti. Otkriven vrat i avetinjski izduženo lice bili su obasuti modrikastorumenim pjegama.

— To je Rikica, — ponovi Lunči, nenadano se okrenu i požuri k izlazu.

Gina je nijemo zurila u bolesnicu, u sklopljene oči i slabašne drhtaje lica.

— Nije pri svijesti, — ču odnekud šaputav glas koji zakašlja. Nečija glava se malo izdiže. Crne, krupne oči gledale su u nju.

— Tilda? — s naporom izusti Gina, buljeći u koščato lice s istim pjegavim osipom, tek nešto svijetlijim od onog što je unakazio krećno bijelu put Rikice.

— Tilda! — tiho potvrdi žena.

Gina osjeti kako joj podrhtavaju usne i neka opora gorčina sve više steže i potresa vilice. U jednom kratkom trenutku pred njenim očima iskrsnu postiden izraz Davidovog lica i živ smiješak ove žene, nekad davno, na nekoj zabavi. „De, zete, zabavljaj mi kćer...” izgovorila je tada zvonkim glasom.

— Gdje ti je Rut? — tiho izusti Gina.

Tildine upaljene oči prevukoše se mutnom vlagom.

— Tifus! — prošapta zatim i ušuti. Opet se njena glava dizala s uzglavlja, upale oči sušila je vatra bolesti. Nastavi da šapuće: — Ovdje nas smrt ne žalosti, Gina... Ovdje nas ona tješi... Više boli kad gledaš kako se pati...

Šapat je odjekivao u Gininim bubnim opnama kao stravičan tutanj:

— Nema je više, Gina, kao što ni nas neće biti... Mi, koji ovdje ležimo, srećnije smo od vas... Mi smo sasvim blizu, sasvim, Gina. Još koji dan... Ne žali nikoga, koga više nema...

Gina se vukla duž nekih zidova i sve se mutilo u njoj...

Dugo je prije toga stajala uz noge nesuđene prije i šta je ona dalje govorila, nije joj više dopiralo do svijesti. Tek je shvatila to da su riječi najednom postale nesuvisle, da je Tildina glava klo-nula i da su se njeni tanki prsti počeli grčiti sagorjevajući u vatri.

Teturala je pored zidova i onda zastala i zurila u neku dječju izglednjelu spodobu i omotić što je proletio zrakom. Slike su mah-nitale pred njenim očima. Hartija se rasprsnula o zid neke zgrade, a krupne djetinje oči pohlepno su zurile i spopadale okrajke hljeba. Tanke nožice su klecale, a prikovan pogled vukao ih je za sobom sve dok sitni prsti nisu posegli za prvim parčetom i prinijeli ga halapljivim ustima. A onda je plavokosi mladić u oficirskoj uni-formi nešto viknuo i ispod ruke mu se otrgao velik siv vučjak. I sve se pretvorilo u klupko. Tanko slabašno tijelo preplitalo se sa sivom glatkom dlakom, ispod koje su poigravali snažni mišići životinje. Onda se ono najednom umirilo i vučjak je trčao nazad s onim istim okrajkom u zubima. A sitno, štrkljasto tijelo nepomično je ležalo pod zidom i negdje iz vrata cijedio se tanak rumen trak...

Gina je teturala dalje i u očima joj je poigravala slika plavo-kosog čovjeka što je uz satanski osmijeh milovao sjajnu dlaku životinje.

— Smrt je ovdje utjeha, — bubnjalo je nešto u njoj. — Sreća je da se ovdje kratko živi...